

STUDII ȘI CERCETĂRI

SEMNIFICAȚIA FRAGMENTELOR FILOSOFICE ALE LUI MIHAI EMINESCU

ALEXANDRU SURDU

The Significance of the Philosophical Fragments of Mihai Eminescu. We have now a complete edition of Eminescu's writings. It took more than a century for that. What we do not have yet is a complete and systematic anthology of Eminescu's philosophical fragments. We discuss here the difficulties and imperfections inherent to such an enterprise.

Keywords: Eminescology, *Fragmentarium*, philosophical fragments.

Publicarea operei integrale a lui Mihai Eminescu a durat mai mult de un secol. Mai sunt unii care nu uită să adauge: „*C-așa-i românul...!*” sau „*Dacă am fi avut nemți...*”. Ei, bine, având ocaziunea să colaborez la editarea ultimelor trei volume, pot să confirm că, realmente, la volumele în discuție, dar mai ales la ultimul, a fost o mare „*trebuință de nemți*”, căci textele erau scrise chiar în germană. Nu le-a descifrat și deci nu le-a cunoscut nici măcar George Călinescu! Înainte de al Doilea Război Mondial ar fi fost simplu de găsit un „*neamț*”. Unul care să poată descifra manuscrisele în scriere gotică. Putea fi chemat și plătit unul dintre editorii operei lui Leibniz, să zicem, care obișnuia să scrie din mersul diligenței. S-a tot amânat însă până când a venit ciuma roșie peste noi. Nici acum nu s-ar fi urnit ultimul volum dacă nu intervenea, ca întotdeauna, o întâmplare fericită care să ne scape. Obsedat până la pierderea măsurii, Constantin Noica s-a ocupat de unul singur, pe propria lui pungă, să facă fotocopieze caietele manuscrise ale poetului și să le arate în toată țara. Cerea sprijin pentru editarea în forma originală a celor 44 de caiete. Nu l-a ajutat însă nimeni. Cu 22 de milioane, zicea el, dacă ar fi dat fiecare cetățean român câte un leu, se făcea treaba și mai rămâneau și bani pentru săraci.

Tot arătându-le în stânga și-n dreapta, s-au găsit însă doi „*nemți români*” care au reușit să le descifreze. Este vorba despre profesoara Mariana Petrescu de la Sibiu și despre Gherasim Pinteș, fost diplomat român. Așa s-au urnit lucrurile și a prins contur ultimul volum al *Integralei Eminesciene*.

Munca a fost însă deosebit de grea. Eminescu scria frumos, dar greu descifrabil chiar în românește. Or, descifrarea brută era doar un prim pas. Traducerea în românește s-a dovedit adesea incoerentă, ceea ce nu era cazul. Unele texte au fost retranscrise de zeci de ori, apelându-se și la specialiști din diferite domenii:

matematicieni, fizicieni, chimiști, dar și juriști, economiști sau psihologi, căci Eminescu, „*omul deplin al culturii noastre*”, cum îi zicea Noica, s-a interesat de aproape toate domeniile științei, culturii și artei din vremea sa.

Publicul era nerăbdător și dădea vina pe editori, fără să știe câte zeci de cercetători și-au stricat ochii descifrând manuscrisele lui Eminescu. Puteau oare lucrurile să meargă mai repede? Firește! Orice se poate face mai încet sau mai repede. Având în față însă *Integrala Eminesciană*, acest monument al culturii românești, întrebările nu-și mai au rostul. Este una dintre cele mai bune ediții din lume, cu un aparat critic imens, care ar putea să le dea de gândit până și nemților! Se uită însă adesea un lucru mai puțin cunoscut. Că ediția nu s-a încheiat încă. Există un mare colectiv de cercetători care pregătesc *Bibliografia* operei lui Eminescu, proiectată în câteva volume. Că se lucrează la un indice de materii. Că primele volume urmează să fie îndreptate și corectate. De unde rezultă că ne pricepem și noi la treburile acestea „*nemțești*”!

Că lucrurile au mers așa cum au mers nu mai stă nimeni să judece. Măcar de-am avea noi, tot la o sută de ani, câte un Eminescu de editat...

Semnificația fragmentelor filosofice

Fragmentele răzlețe din Caietele lui Mihai Eminescu s-au bucurat de aprecieri contradictorii. Unii au considerat că ele umbresc imaginea perfecțiunii poetice, pe care a urmărit-o el însuși. Dovadă dicționarele de rime și numeroasele variante ale poeziilor. Din perspectiva psihologiei contemporane, se poate considera că Eminescu era o personalitate cu caracter accentuat de hiperexactitate. O dovedește reținerea lui de a-și publica poeziile și permanenta revenire asupra lor. În plus, firea nehotărâtă, veșnicele sale oscilații, de care era și el conștient. *Ich werde ticăit* (devin ticăit), zicea el într-o scrisoare, când trebuie luată vreo decizie. Multe dintre deciziile acestea au fost determinate de împrejurări sau de sfaturile amicilor săi. Se știe că lipsa de hotărâre în situații dificile poate conduce la crize psihice.

Dar Eminescu, asemenea marilor creatori, mai avea o trăsătură de caracter accentuată, hiperperseverența, pe care și-a manifestat-o pe plan cultural. Setea permanentă de cât mai multe cunoștințe, din cât mai multe domenii. Cele două trăsături de caracter, care nu se exclud decât în cazuri extreme, l-au condus la rezultate diferite. Pe de o parte, la performanțe poetice inegalabile, pe de alta, la o mulțime neobișnuită de investigații fragmentare abandonate.

Dacă ar fi dat frâu liber hiperperseverenței dublate de exactitate, pe linia obținerii doctoratului și a postului de profesor de filosofie, promis de Titu Maiorescu, l-am fi pierdut, considera Constantin Noica, și pe poetul și pe gazetarul Eminescu. Căci el își programase să traducă marile opere filosofice, cum începuse cu *Critica rațiunii pure*, și o făcea cu mare exactitate. Norocul nostru că n-a luat această hotărâre! În ciuda rezultatelor frumoase la care ar fi ajuns. Ne-a lăsat totuși o mostră exemplară.

Dar tot Constantin Noica s-a arătat entuziasmat de așa-numitele „Caiete Eminescu”. De însemnările acestuia, mai precis, de o parte dintre cele păstrate, pe care a tot încercat să le publice ca atare. Ele, așa cum s-au păstrat, oglindesc în-

tr-adevăr, într-un mod cu totul deosebit, această combinație, fericită în cele din urmă, de exactitate și perseverență, care ar putea stârni încântarea oricărui cititor.

Împrejurările au fost însă altele. Editarea operei lui Eminescu, începând cu cea poetică, s-a dovedit o întreprindere dificilă, care a durat un secol de la moartea poetului, existând și astăzi controverse între eminescologi. Căci se poate vorbi astăzi despre *eminescologie* – un fel de știință asupra operei, a vieții și a gândirii lui Eminescu. Era firesc deci ca fiecare specialist să desprindă din *Caiete* ceea ce reușea să descifreze, să prezinte și să publice separat. Chiar dacă dispunem astăzi de întreaga operă publicată, nu avem încă *întregul*, căci publicarea s-a făcut fragmentar.

Opera lui Eminescu este un monument al culturii române și este bine că s-a făcut așa și nu altfel, dar aceasta nu înseamnă că ea, ca orice operă prezentată sistematic, nu poate să conducă și la interpretări nefavorabile autorului, care nu a conceput-o așa. Nemții au câteva dicționare celebre, cum sunt, de exemplu, *Kant-Lexikon* sau *Hegel-Lexikon*. Ele sunt atât de amănunțite, încât cuprind aproape integral opera unui autor. Dar ele sunt făcute pe probleme, concepte și locuțiuni. Sunt foarte utile pentru diferite exegeze, dar nu pot înlocui, firește, lucrările din care au fost extrase și pot conduce adesea la erori, dacă cercetătorul folosește textele ca atare, desprinse din contextul lucrărilor propriu-zise. Acesta este și cazul, în mod special, al fragmentelor de filosofie din opera lui Eminescu.

Înainte de apariția fragmentelor filosofice, cunoscute parțial, s-a discutat și s-a scris despre „filosofia lui Eminescu”, și chiar despre proiectul lui de a avea un „sistem filosofic propriu”. Or, cititorul s-ar aștepta să găsească aici fragmentele aceluși sistem. Dar nu le va găsi. Ceea ce nu înseamnă că ele nu există în întregul operei. Dăm, ca exemplu, un fragment din scrisoarea lui Eminescu, din 5 februarie 1874, către Titu Maiorescu: „Cred că am găsit acum soluția problemelor respective, grupând conceptele și sistemele demonstrative (doveditoare) care însoțesc fiecare fază a evoluției în antinomia vizând atemporalul din istorie, drept și politică, dar nu în sensul evoluției hegeliene a ideii. Căci la Hegel gândire și ființă sunt identice – aici nu.”

Este vorba despre schițarea unui principiu pe baza căruia se poate construi un sistem filosofic analog celui hegelian. Dar textul acesta este un fragment de scrisoare, care nu se regăsește separat. *Fragmentarium*-ul filosofic nu este o culegere de fragmente selectate din operă, ci o culegere de texte izolate, numite doar „fragmente”.

Îndreptățirea denumirii de „fragmentarium” este relativă și se bazează pe o relatare a lui Eminescu: „luam din cărțile [anticarului] tot ce-mi părea mai bizar și mai fantastic și, venind apoi acasă, citeam și transcriam într-un caiet numit *fragmentarium* toate pasajele ce-mi plăceau... noaptea, după ce astupam soba, citeam și traduceam spre propria mea plăcere ceea ce am spus mai sus. Apoi stingeam lumânarea și scriam iute pe întuneric în *fragmentarium* tablourile sau viziunile ce-mi treceau prin minte. Astăzi, răscolind prin hârtii, găsesc acest *fragmentarium*” (M. Eminescu, *Opere*, vol. XV, p. 5). Este evident că Eminescu înțelegea altceva prin *fragmentarium*, ceva care nu a fost găsit ca atare printre caietele poetului. Era

vorba despre fragmente, extrase *de către* Eminescu din anumite cărți, însoțite de considerațiile sale stârnite de lectura și de traducerea textelor.

Din această cauză, fragmentele filosofice în discuție necesită explicații suplimentare. Ele nu alcătuiesc o *antologie* de texte (fragmente) selectate din opera lui Eminescu *de către* editor. Întreprinderea, salutară și chiar încercată deja, ar fi deosebit de dificilă. Majoritatea scrierilor lui Eminescu conțin idei implicit sau explicit filosofice. Mai ales poezia.

Faptul, remarcat de Maiorescu, că poeziile lui Eminescu, spre deosebire de ale celorlalți poeți români, au un caracter special, se datorează tocmai încărcăturii lor filosofice, indiferent de domeniul la care se referă. Se uită mereu faptul că poetul nostru, cu sau fără recunoaștere, era filosof de profesie, cum ar fi zis Schopenhauer, fără să fie și profesor de filosofie. Și era un filosof, în spiritul vremii, cu vast orizont științific. Chiar dacă ar fi vorba numai despre poezie, proză și publicistică, ar fi dificil de elaborat o antologie de fragmente filosofice. În orice caz, aceasta ar fi cu mult mai extinsă decât prezentul *Fragmentarium*.

Mai semnalăm aici și faptul că din *Fragmentarium* lipsesc și fragmente propriu-zise, în cea de-a doua accepție. Dăm, ca exemplu, textul la care s-a referit adesea Constantin Noica: „Reprezentăția e un ghem absolut unul și dat simultan. Resfirarea acestui ghem simultan e timpul și – experiența. Sau și un fuior, din care toarcem firul timpului, văzând numai astfel ce conține. Din nefericire atât torsul cât și fuiorul țin întruna. Cine poate privi fuiorul abstrăgând de la tors, are predispoziție filosofică.”

Acesta este un fragment filosofico-poetic. Nici el nu figurează în *Fragmentarium*, ci apare ca o notă la traducerea lui Eminescu la *Critica rațiunii pure* (ms. 2258, fila 114). Prin urmare, există și fragmente propriu-zise (texte izolate) filosofice încadrate în alte părți ale operei lui Eminescu.

Dar *Fragmentarium*-ul propriu-zis (nu cel apărut sub acest nume în 1981 la Edit. Științifică și Enciclopedică, care conține numai texte scrise în limba română, și nici acela din *Opere*, vol. III, Edit. Univers Enciclopedic, 1999, care cuprinde și texte germane cu traducere, dar numai pe cele considerate originale) include, în ceea ce privește filosofia, și note de curs, note de lectură, transcrieri și excerpte. Adică mai mult decât ceea ce menționase Eminescu despre fragmentarul său. Dar totuși *altfel*.

Din cauza modalității de sistematizare a materialului, chiar dacă Eminescu ar fi avut anumite reflecții personale în legătură, de exemplu, cu anumite extrase dintr-o lucrare sau unele reflecții personale independente de textul străin, acestea apar grupate pe discipline filosofice (ontologie, gnoseologie, axiologie) alături de celelalte reflecții din rubrica textelor originale. Adică își pierd semnificația contextuală. Poate că el zice bine, și o face adesea, dar într-un anumit context. Acesta este însă riscul oricărei sistematizări. Facem abstracție de gruparea fragmentelor pe discipline filosofice și de relativitatea unei astfel de grupări, străină viziunii mai mult categoriale a lui Eminescu. Nefondată, în orice caz, pe vreo intenție a poetului. Au apărut însă deja lucrări în care este vorba despre „ontologia”, „gnoseologia” și chiar „axiologia” (termen mult mai recent) lui Eminescu.

La fel de discutabile (dar aceasta ține de o cercetare mai riguroasă a textelor) sunt și unele încadrări în „note de curs” sau „note de lectură”. Am semnalat, la vremea cuvenită, de exemplu, că fragmentul din ms. 2257, fila 124 r, reprezintă o transcriere rezumativă a unei lucrări, care începe cu „Cartea I. Teoria generală a dreptului” și continuă cu paragrafe și subparagrafe numerotate. Fragmentul a fost numit totuși „cursul [Teoria generală a dreptului]”, pentru faptul că apar câteva date menționate de poet. Astfel de date apar însă și în traducerea la *Critica rațiunii pure*, după care a și fost datată. Urmează, pe astfel de criterii, identificarea profesorului care ar fi ținut un curs cu acest titlu (*Opere*, vol. XV, pp. 889–890). Toate acestea, în ciuda faptului că Eminescu revine asupra acestei lucrări cu o traducere (*Ibidem*, p. 1147), plasabilă însă în vol. XIV, la traduceri.

Independent însă de aceste inconveniente, *Fragmentarium*-ul ne oferă un material bogat, filosofico-științific, de care a dispus poetul și pe care l-a și utilizat în diferite ocazii. Și trebuie să avem mereu în vedere că dispunem doar de o parte din ceea ce a rămas. Este totuși o întâmplare fericită că Eminescu și-a păstrat însemnările și, firește, că Maiorescu le-a ținut un timp și le-a predat apoi Academiei Române. S-au lămurit astfel multe lucruri în legătură cu „misterul” care domnește asupra creației lui Eminescu, dar nu toate, nu total și nu definitiv.

Fragmentarium, ca și *Opera* lui Eminescu, este un instrument de lucru, care trebuie utilizat în cercetarea creației complexe a lui Eminescu doar ca punct de plecare. El nu conține decât repere izolate, între care au existat și există numeroși lianți pe care nu îi poate oferi nicio ediție, oricât de perfecționată ar fi. Acesta nu este însă un neajuns, ci, dimpotrivă, un stimulent pentru tinerii filosofi care se simt atrași de profunzimea, ca și de frumusețea gândirii lui Eminescu.